

2024, Vol. 5(3), 765-775
© The Author(s) 2024
Article reuse guidelines:
<https://dergi.bilgi.edu.tr/index.php/reflektif>
DOI: 10.47613/reflektif.2024.190
Article type: Commentary Article

Received: 30.09.2024
Accepted: 01.10.2024
Published Online: 15.10.2024

Türkiye’de Akademik Özgürlüklerin Hâl-i Pür Melali: Yeşim M. Atamer ile Söyleşi

The Despairful State of Academic Freedom in Turkey: An Interview with Yeşim M. Atamer

Söyleşenler: Yeşim Atamer*, Ömer Turan**, Cem Tüzün***

Anahtar kelimeler

Akademik özgürlükler, Bilim Akademisi, üniversiteler, Akademik Özgürlük Endeksi

Keywords

Academic freedom, Science Academy, universities, Academic Freedom Index

Reflektif’in bu sayısında “Kampüste Nasılız?” sorusuna odaklanan bir dosya yer alıyor. Siz Bilim Akademisi 2015-2023 dönemi yönetim kurulu üyesisiniz. Ve Bilim Akademisi kapsamında 2015’ten bu yana yayımlanan Akademik Özgürlükler Raporlarını hazırlayan ekibin koordinatörüydünüz. Dilerseniz Bilim Akademisi’nin kuruluş öyküsü ile başlayalım. Çünkü Türkiye Bilimler Akademisi’ne, bilinen kısaltması ile TÜBA’ya müdahaleler sonrası Bilim Akademisi’nin kuruluşu da “Kampüste Nasılız?” sorusuna dair önemli şeyler söylüyor. Bilim Akademisi hakkında hazırlanan belgeselin adını hatırlayarak soracak olursak, Bilim Akademisi’nde karşımıza çıkan “sivil inat hikâyesi”ni nasıl anlatırsınız?

Bu noktadan söyleşiye başlamak çok anlamlı, teşekkür ederim. Türkiye akademik özgürlükler tarihinde Bilim Akademisi’nin kuruluş hikayesinin çok özel bir yeri olduğunu düşünüyorum. Akademik özgürlüklere müdahaleler Cumhuriyet’in kuruluş yıllarına kadar geri gidiyor. Tabii ki akademisyenlerin bir kısmı hep bu müdahalelere karşı çıktı, ama çok da organize bir şekilde tepkiler gösterilemedi, gösterilmesine izin verilmedi. Oysa 2011’de bir Kanun Hükmünde Kararname ile TÜBA’nın özerkliğinin elinden alınması ve dünyanın saygın akademile-

* Zürih Üniversitesi, yesim.atamer@ius.uzh.ch, ORCID: 0000-0002-9996-0698.

** İstanbul Bilgi Üniversitesi, omer.turan@bilgi.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9545-3843.

*** İstanbul Bilgi Üniversitesi, cem.tuzun@bilgi.edu.tr.

rinin tümünde kabul gördüğü üzere üyelerinin kendi belirlediği usullerle akademinin kendisi tarafından seçilmesi ilkesinin bir kenara atılması sonrası hiç beklenmedik bir tepki yaşandı: TÜBA üyelerinin neredeyse üçte ikisi istifa etti. Bu istifalar yine bireylerin tekil tepkisi olarak kalabilirdi. Ama öyle olmadı. Hocalarımızın bir kısmı ayrılanları büyük bir özveriyle bir araya getirerek bağımsız bir sivil toplum örgütü olarak Bilim Akademisi'ni (BA) kurdular. Hedef, TÜBA'nın artık üstlenemeyeceği bu rolü devralmak ve devlet müdahalesinden uzak bir Bilim Akademisi oluşturmaktı. Düşünün, hiçbir devlet katkısı olmaksızın kurulan bir dernekten bahsediyoruz. Her ne kadar kurucu üyeler bilim camiasında son derece tanınmış ve bilimsel yetkinliği tartışmasız kişiler olsa da bilimsel amaçlar güden bir dernek içinde bu kişilerin sivil topluma ulaşması ve özellikle destek olmak konusunda ikna etmesi hiç de olağan bir şey değildi. Ancak bu noktada hiç beklenmeyen bir gelişme daha oldu. Çok sayıda birey ve kurum Bilim Akademisi'nin bu idealini paylaştı ve bu ideale ulaşması için yanında yer aldı. BA'ya ilk baştan itibaren maddi ve manevi desteğini veren kişiler ve kurumlar olmasa 13 yıldır yapılanların hiçbirisi gerçekleşmezdi. Örneğin 2013 yılında beri verdiğimiz ve genç bilim insanlarını desteklemek hedefini güden BAGEP ödülleri (2024 yılı itibarıyla 475 adet), popüler bilim sitemiz Sarkaç, konferanslar, Meraklısına Bilim programı, yayınlarımız – hepsi bu destekler sayesinde mümkün oldu. Bu açıdan Bilim Akademisi, özerk kurumlara yapılan yanlış müdahalelere gösterilen bir tepki olarak doğdu ama aslında bu sivil inat hikayesini hep beraber yazdık.

2015'te Bilim Akademisi ekibi olarak Akademik Özgürlükler Raporlarını hazırlamaya nasıl karar verdiniz? Raporların geneline baktığımızda akademik özgürlüklere ilişkin oldukça kapsamlı bir çerçeveden yana olduğunuzu görüyoruz. Bu çerçevenin içinde akademisyenlerin maruz kaldıkları üniversite içi baskılar, basındaki karalama kampanyaları, verilmeyen doktora denklikleri, kurumsal özerkliğin gerilemesi ya da araştırma yapma ve araştırma sonuçlarını paylaşma özgürlüğüne dair kısıtlamalar gibi oldukça farklı unsurlar yer alıyor. Yola çıkarken akademik özgürlüklere dair nasıl bir tanım düşünüyordunuz?

Bilim Akademilerinin klasik rolü özellikle bir ülkenin bilim politikasının belirlenmesinde ve hükümetlerin alması gereken, toplumu ilgilendiren bilimsel kararların alınmasında (örneğin deprem önlemleri, Covid'le mücadele gibi) hükümetlere danışmanlık vermek, bunun yanı sıra da ülkede akademik yetkinliğin artırılması için yapılması gerekenleri saptamak ve bu yönde adımların atılmasını teşvik etmektir. Bir nevi akademik üst kuruluş olarak düşünülebilir. Biz de Bilim Akademisi'nin asli görevini bu şekilde algılıyoruz. Ancak BA'nın kuruluşunu tetikleyen gelişmeler de dahil olmak üzere Türkiye'de üniversiter sistem, demokratik bir rejimde olmayacak müdahalelerle karşı karşıya kaldığı için BA'nın bu açıdan da bir sorumluluğu olduğunun hep farkındaydık. 2013 yılında yayınlamaya başladığımız bu raporlarla yanlışlara parmak basmak ve doğruların altını çizmek kadar geleceğe dönük olarak toplumsal hafıza hizmeti görmeyi de hedefledik.

Bu amaçla yıl içinde akademik özgürlüklerle ilgili olarak görülebilecek bütün haberleri ofisimiz topladı. Ayrıca Komisyon üyeleri de kendi kaynaklarından ulaştıkları bilgileri aktardılar. Önemli mahkeme kararları dahil olmak üzere. Fark etmişsinizdir, yıllar içinde raporların kapsamı gittikçe arttı. Ne yazık ki ülkemizde akademik özgürlüklere yapılan müdahalelerin ne ölçüde arttığının da bir göstergesi bu durum... Tabii ki raporların bütün olumsuzlukları yansıtmak gibi bir amacı hiç olmadı. Rapora seçilen örnekler genelde temsil kabiliyeti olan, daha genele şamil örnekler veya zaten mevzuatta yapılan değişiklikler gibi bütün üniversiteleri ilgilendiren konulardı.

Ama sorunuzdaki önemli bir diğer noktaya, akademik özgürlük tanımına da değinirim biraz. Akademik özgürlüğün evrensel kabul görmüş bir tanımı yok. Bu alanda muhtelif politika belgeleri var. Örneğin UNESCO Yükseköğretim Öğretim Personelinin Statüsüne İlişkin Tavsiye Kararı (1997), yine UNESCO Bilim ve Bilim İnsanlarına İlişkin Tavsiye Kararı (2017), Bilimsel Araştırma Özgürlüğü Üzerine Bonn Bildirisi (2020), Amerikan Üniversite Profesörleri Derneği'nin (AAUP) 2015 tarihli "Akademik Özgürlük ve Daimi Kadro Üzerine İlke Beyanı" gibi. Son dönemde özellikle bilim özgürlüğünün bir temel hak ve özgürlük olarak tanınması konusunda uluslararası kuruluşların ciddi adımlarına da rastlıyoruz. Özellikle üniversitelerin demokratik rejimlerin sürdürülmesi konusunda oynadıkları büyük rol göz önünde tutulduğunda bu gelişmenin önemli olduğunu düşünüyorum.

Tanıma gelecek olursak: Akademik özgürlük dediğimizde genelde ilk akla gelen akademisyenin ve akademinin devlet müdahalesine karşı korunmasıdır. Yani araştırma konusunu özgürce seçebilme, araştırma yürütme, araştırma sonuçlarını bilim camiası içinde ve dışında kısıtlama olmaksızın yayma ve yayılma, müfredatı bilimin gereklerine göre şekillendirme ve gerektiğinde değiştirme ve çalıştıkları kurum veya yüksek öğretim sistemi hakkında fikirlerini özgürce ifade etme özgürlüğü. Bilimsel verilerin kurum içi eğitimde özgürce kullanılabilmesi kadar (intra-mural), bunların kurum dışında, bilim insanı/öğrenci olmayan bir kitle ile de paylaşılabilmesi (extra-mural) büyük önem taşır. Bu çekirdek korumanın yanı sıra kurumsal öz yönetim ve mali özerklik ile istihdama ilişkin özerklik de akademik özgürlüklerin adeta dış koruma zarfı gibidir. Hepsisi beraber var olduğunda ancak akademik özgürlükten bahsetmek mümkündür.

Ancak ülkemizde, başka ülkelerde de olduğu gibi, vakıf üniversitelerinin kurulması ile birlikte akademik özgürlüğün devlet-akademisyen ekseninde korunmasının yanı sıra akademisyen-üniversite ilişkilerinde de korunması gereken bir değer olduğu ortaya çıktı. Örneğin vakıf üniversitelerinde akademisyenlerin hangi alanlarda araştırma yapabilecekleri, ne ölçüde bilimsel sonuçlarını yayabilecekleri, çalıştıkları kurum veya sistem hakkında fikirlerini ifade edip edemeyecekleri gibi konular müdahale konusu olabilmektedir. Özellikle iş güvencesi (kadro veya uzun vadeli istihdam) yokluğu bilim insanlarının akademik özgürlüklerini kullanmalarına engel olabilecek bir belirsizlik unsuru içermektedir.

Bilim Akademisi olarak biz de raporlarımızda akademik özgürlüklerin bu boyutları üzerine odaklandık. Öğrencilerin haklarının da bir ölçüde akademik özgürlükler çerçevesi içinde

yer almasını tercih eden uluslararası metinler vardır. Ancak çoğunlukla öğrencilerin dolaylı olarak akademik kurumlara ve akademisyenlere tanınan özgürlüklerden faydalandığı kabul edilmektedir. Raporlarımızda biz de bu yaklaşımı benimsedik ve münhasıran öğrencilik statüsünden kaynaklanan sorunları kapsam dışında bıraktık. Ancak tabii ki öğrencilik sıfatının kazanılması (ÖSYM sınavı gibi), öğrencilere karşı, içinde buldukları akademik kurum dışından gelen baskıcı uygulamalar (polis müdahaleleri gibi), öğrencilerin üniversite içi örgütlenme hakkına müdahale edilmesi (öğrenci derneklerinin kapatılması) gibi konuları da aktarmaya çalıştık. Zira özerkliğin var olduğu ortamlarda bu tür konularda asli karar alıcı mercii hep ilgili akademik kurumun kendisi olmalı.

Hazırladığımız raporlarda üniversitelerin özerkliği alanında yaşanmaya devam eden erozyon önemli bir başlık olarak beliriyor. Türkiye’de kamu üniversitelerinde rektör ve dekan seçimlerinin yapıldığı dönem giderek daha az hatırlanmakta. Üniversitelerin özerklik kaybının akademinin geneline etkileri hakkında neler söyleyebilirsiniz?

Özerklik dediğimizde kastımız ilgili kurumun merkezî devlet otoritesi tarafından değil, kendi içinden yönetilmesidir. Bir kamu görevi ifa eden üniversitelerin kendi yönetimini seçmesi veya benzer bir demokratik yolla belirlemesi, eğitim alacak öğrencilerini seçebilmesi ve müfredatını belirleyebilmesi, mali özerkliğinin olması, kadrolarını ve çalışanlarını kendisinin belirleyebilmesi –demin dediğim gibi– bilim özgürlüğünün var olması için ön koşuldur. Bu özerk kuruma müdahale edip, örneğin yönetimini merkezden belirlerseniz, öğrencilerini merkezî sınav ile saptarsanız, mali kaynaklarını merkezin siyasi politikalarına göre azaltır veya çoğaltırsanız bilimin özgür bir şekilde üretilmesinin de önünü tıkamış olursunuz. Özerkliğin en önemli mantığı, yönetimlerin siyasi yönelimlerinden, parti politikalarından bağımsız olarak, bir kamu görevini en iyi şekilde ifa edeceğine inanılan kurumun kendisi tarafından idare edilmesidir. Tabii ki üniversitenin günlük politikadan tamamen uzak durması mümkün değildir. Ancak bunun istenmeyen bir partizanlığa dönüşmesinin engellenmesi devlet müdahalesini artırmaktan değil, yine bağımsız olarak yapılandırılması gereken performans ve kalite denetim mekanizmalarını işletmekten geçer.

Ne yazık ki Türkiye’de (ve nice başka ülkede) demokrasi tanımı bu noktalarda son derece sancılı. Çoğunluğun bütün devlet kurumlarına hakim olması ve bunları endoktrine edebilmesi değil demokrasi. Aksine, azınlığın görüşlerinin korunduğu ve temsil edildiği, özerk kurumların gerektiğinde devlet politikalarına zıt politikaları uygulayabildiği yerlerde demokrasiden bahsedilir. Nasıl bağımsız bir merkez bankası para politikasını kendisi belirlerse, bağımsız bir rekabet kurulu hükümete yakınlık/ uzaklık kriterlerinden bağımsız olarak piyasadaki rekabeti bozucu her işletmeyi denetlerse, üniversiteler de yeri geldiğinde yönetimlerin en önemli eleştirilenleridir. Uygulanan iktisat politikası, alınan deprem güvenliği önlemleri veya halk sağlığı tedbirleri gibi son derece önemli konularda hükümetlerden taban tabana zıt

görüşlerin bilimsel temele dayanarak savunulmasının mümkün kılındığı ortamlarda demokrasiden bahsedilebilir. Oysa bizde amaç hep tek sesliliği sağlamak. Çok sesliliğin, eleştirinin, farklılıkların bir değer olduğunu, koalisyonun ve uzlaşmanın bizi daha iyiye götürdüğünü bir türlü göremiyoruz.

Üniversitelerde araştırma ve eğitimin yaratıcı, yeni fikirler üretebilen bir ortamda gerçekleşmesi için liyakat, özgürlük ve dürüstlük esas alınması gereken ilkelerdir. Bir ülkenin en uzman yetişmiş insan gücünün bulunduğu ortamda bilimsel değerlere saygı gösteren bir kurumsal kültürü içinde her üniversite, araştırma ve eğitimde önceliklerine göre nasıl yönetileceğine ve kimlerin bunu en iyi yapacağına, kendi gelenekleri ve kendi yöntemleri çerçevesinde karar verebilmelidir. Sağlam gelenekleri olmayan üniversiteler araştırma ve eğitim için iyi olanı değil kliklerin, hiziplerin veya cemaatlerin adaylarını seçmiş olabilirler. Ancak bu örnekler bütün üniversitelerin yöneticilerini seçmemeleri gerektiğini göstermez. Liyakat ilkesine dayanmayan seçimlerin kötü sonuç vereceğini gösterir. Sağlam geleneği olan üniversiteler kendi yöneticilerini isabetle belirlemiş ve bu sayede saygın ve verimli kurumlar olarak gelişmelerini sürdürmüşlerdir. Oysa idari otorite tarafından, kurumun dışından ve uzağından, sonunda tek kişinin iradesi ile yapılan atamalar bütün kurumlarda tahribata yol açmıştır. Çünkü merkezî otorite, kurumları ve kişileri değerlendiremez, onları tanımaz ya da kendi siyasi tercihlerine göre kendisine itaat edecekleri seçme riskini taşır. Bunların da üniversite ve akademik hayat için en iyiler olmadığını tarih göstermiştir.

Seçimle gelmiş bile olsa, merkezî otoritenin, kurumların her işini nasıl yapacaklarına (hele de üniversite gibi uzmanlığın en üst düzeyde olduğu bilim kurumlarında) karar vermesi demek ülkeyi tek kişinin yanılmazlığına emanet etmek demektir. Böylesine büyük bir hızla gelişen, dönüşen ve uzmanlaşan bir dünyada bu akla aykırı olur. Tabii demokrasinin tüm ilkelerine de. Tarihteki bütün örneklerin gösterdiği gibi kurumların bu şekilde tahribinden sonunda bütün ülke ve toplum zarar görür. Bilimin en üst düzeylere taşınması ancak düşüncenin özgür bırakılmasıyla olur. Akademik özgürlüklere, kurumların özerkliğine getirilen her sınır aynı zamanda yaratıcı düşüncenin gelişmesine vurulan ket olarak düşünülmelidir. Oto-sansür olağanlaşır, kurumlar hantallaşır, nepotizm artar, karar alınması süreçlerinde bilgi ve tecrübe yerini merkezî yönetimin politikalarına uygun hareket etme kaygısına bırakır.

Akademik özerklik sadece günümüzde değil, geçmişten bugüne tartışlagelen bir konu. Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren üniversiteler ve iktidar arasında çatışma ya da gerilim söz konusu olmuş, darbe dönemleri ardından 147'ler ve 1402'likler gibi tasfiyeler yaşanmış, 1980 Darbesi sonrası YÖK'ün kuruluşuna giden bir yoldan bahsediyoruz. Bu açıdan bakarsak aslında özerklik ve demokrasi ilişkisini de görebiliyoruz. Ve günümüze geldiğimizde Barış İçin Akademisyenler Bildirisi'ne imza attıkları için kamudan ihraç edilen akademisyenlerin önemli bir bölümü halen kamu görevinden yasaklı ve üniversiteye dönebilmiş değil.

Bu da bir demokrasi ve hukuksuzluk örneği olarak karşımızda. Cumhuriyet tarihimize baktığımızda, üniversite özerkliği ve akademik özgürlükler açısından Türkiye'nin durumu sizce hiç olması gerektiği duruma yaklaşabildi mi? Demokrasi ve özerklik ilişkisine baktığımızda nasıl bir gelişme görebiliyoruz?

Tarihi bağlamı görmek gerçekten de önemli. Zira Türkiye'nin demokrasi yolculuğu ile üniversitelerin özerkliği arasında çok sıkı bir bağlantı mevcut. Kuruluş yıllarına geri dönecek olursak, Ekim 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından, modernleşme hareketinin odağında olan konulardan biri üniversite reformuydu. 1900 yılında Darülfünun-u Şahane çatısı altında birleştirilen ve temelinde Fransa'daki "grandes écoles" örneği yatan Osmanlı üniversitesinin yenilenmesi gerekiyordu. İlk aşamada, eğitim alanında çalışan İsviçreli profesör Albert Malche'nin hazırladığı raporlar çerçevesinde revize edilmesi düşünülen bu yapı daha sonra "ıslah edilemez" olarak algılanmış ve 1933 Üniversite Reformu ile Darülfünun'un kapatılmasına karar verilmiştir. Çok sayıda akademisyen bu şekilde görevden ayrılmak zorunda bırakılmış ve yerine yeni kadrolarla İstanbul Üniversitesi kurulmuştur. Bu anlamda modern Türkiye üniversitesinin kuruluşunda aslında üniversiteler ve hükümetler arasında bugüne kadar devam edecek olan çatışmanın tohumları atılmış oldu. O zamandan bugüne, üniversitelerin tarihi, kabaca 1948, 1960, 1971, 1982-1983 ve en son 2016'da olmak üzere, önemli müdahaleler ve yaygın görevden almalarla sonuçlanan siyasi çalkantılar ve darbeler tarihi tarafından belirlenmiştir.

Üniversite özerkliği ve akademik özgürlükler Türkiye'de ilk ve (aslında bugüne kadar) son kez gerçek anlamda 1961 Anayasası ile güvence altına alınmıştır. Anayasa'nın 120. maddesine göre "üniversiteler bilimsel ve idari özerkliğe sahip kamu tüzel kişilikleridir. Kendileri tarafından seçilen yetkili öğretim üyelerinden kurulu organları eliyle yönetilir ve denetlenirler. Üniversite organları, öğretim üyeleri ve yardımcıları, Üniversite dışından makamlarca, her ne suretle olursa olsun görevlerinden uzaklaştırılamazlar. Üniversite öğretim üyeleri ve yardımcıları serbestçe araştırma ve yayında bulunabilirler. Siyasi partilere üye olma yasağı Üniversite öğretim üyeleri ve yardımcıları hakkında uygulanmaz [...]." Ama unutulmamalıdır ki bu hükmün gerisinde de 1960 Darbesi sonrası "147'likler olayı" olarak tarihimize geçen 147 öğretim üyesinin görevine son verilmesi yatmaktadır.

Nitekim bu Anayasa hükmü sadece on yıl dayanabildi. 1971 yılında yapılan Anayasa değişikliği ile içeriği, "Üniversiteler, **Devletin gözetimi ve denetimi altında** kendileri tarafından seçilen organları eliyle yönetilir"e dönüşmüştü. Eklenen yeni bir paragraf ile üniversite ve onlara bağlı fakülte, kurum ve kuruluşlarda öğrenim ve öğretim hürriyetlerinin tehlikeye düşmesi ve bu tehlikenin üniversite organlarınca giderilmemesi halinde **Bakanlar Kuruluna**, ilgili kurum ve kuruluşların idaresine el koyma yetkisi bile verilmişti. Buna paralel olarak 1973 yılında Yüksek Öğretim Kanunu'nda önemli değişiklikler gelmiş ve Türkiye ilk defa YÖK yani (Yükseköğretim Kurulu) ile tanışmıştır.

Ancak Ankara Üniversitesi tarafından Anayasa Mahkemesi önüne götürülen bu kanun değişikliği Mahkeme tarafından iptal edilmiştir. Düşünün, 1975 yılında AYM'nin açıkladığı gerekçeli kararına göre üniversite dışındaki bir yerin üniversite yönetimine katılması, belli bir ölçüde, bir siyasal gücün, üniversite yönetimi üzerinde etkili olması sonucunu doğurup üniversitenin yalnızca bilimin nesnel gereklerine göre ve özgürlük içinde çalışmasını kısıtlar... Nereden nereye geldik!

YÖK 1975 yılındaki bu iptal kararıyla kurulamamış oldu, ancak yeniden hayatımıza girmesi çok da uzun sürmedi. 1980 Darbesi ve 1982 Anayasası'nın yürürlüğe girmesiyle birlikte üniversite özerkliği ve akademik özgürlüklerin sınırları bir gömlek daha daraltılmıştır. Bugüne kadar, üniversite mensuplarının her türlü araştırma ve yayında bulunmakta özgür olduğunu belirtmektedir. Ancak bu özgürlük, devletin varlığı ve bağımsızlığı ve milletin ve ülkenin bütünlüğü ve bölünmezliği aleyhinde faaliyette bulunma serbestliği vermez. Bir hukukçu için tüyler ürperten derecede muğlak olan bu ifade üniversitelerin akademik çıktılarının da artık devletin gözetimi ve denetimi altında olduğunu tescil ediyordu. Bu kontrolü icra edecek olan kurum da Yükseköğretim Kuruluydu. Henüz daha 1981 yılında askerî yönetim tarafından Yükseköğretim Kanununda yapılan değişiklik ile YÖK, çok açık olan 1975 AYM kararına rağmen kanuna geri gelmiş bir yıl sonra da 1982 Anayasası ile anayasal statü kazanmıştır.

Kurulun yetkileri malum. Üniversite bütçelerini denetlemek ve onaylamak, fakülte ve üniversite kontenjanlarını belirlemek, norm kadro belirlemek, müfredatı kısmen belirlemek, dekanları atamak, disiplin düzenlemelerini yapmak... Bugün YÖK, 14'ü doğrudan Cumhurbaşkanlığı tarafından atanan, diğer 7'si ise Üniversitelerarası Kurul tarafından aday gösterilen ancak yine Cumhurbaşkanlığı tarafından atanan 21 üyeden oluşmakta.

Türkiye'nin 2018 yılında parlamenter demokrasiden cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçmesiyle birlikte, daha önce ortak bir süreçte (kolejyal yapıda) alınan birçok karar da artık yalnızca Cumhurbaşkanlığı'nın takdirine bırakıldı. Örneğin üniversitelere bağlı fakülte, enstitü ve yüksekokul kurma, bunları birleştirme, kapatma ve adlarını değiştirme yetkisi bile (YÖK ve Milli Eğitim Bakanlığı'nın teklifi üzerine Bakanlar Kurulu kararı yerine) artık Cumhurbaşkanlığına verildi.

Bu yüz yıllık gelişmelerin bilançosuna baktığımızda aslında Türkiye'nin kurumsal özerkliği ve bilim özgürlüğünü hiçbir şekilde içkinleştiremediğini ne yazık ki tespit etmemiz gerekiyor. İktidarla paralel düşünceleri savundukları sürece (sağ, sol, liberal – hiç fark etmiyor) yönetimler üniversiteleri sevmiş, aksine bir eğilim olduğunda da hemen müdahale gelmiştir. Nitekim 2017'den beri her yıl yayınlanmaya başlanan Akademik Özgürlük Endeksi'nin (Academic Freedom Index) verilerine göre 2023 yılında Türkiye, Çin, Kuzey Kore, Mısır, İran, Ruanda ve Suriye gibi ülkelerle birlikte en az akademik özgürlük bulunan ülkeler kategorisinde yer alıyor. 1923'te -1'in en yüksek puan olduğu bir skalada- 0,07 puandaydık. 2023 yılında ise 0,09 puandayız. Daha aşağı düştüğümüz tek dönem 1980 Askerî Darbesi'nden sonradır: 0,05 puan. Ancak çok daha yüksek puanlar aldığımız bir dönem de olmuştur: 2004 yılında son

yüz yılın en yüksek ortalaması ile 0,56'ya yükselmeyi başardığımız düşünüldüğünde, sadece 20 yıl içinde yaşanan bu düşüş daha da dramatik bir hal almakta.

Şaşırtıcı olmayan bir şekilde bu düşüş, Türkiye'nin Liberal Demokrasi Endeksiindeki puan düşüşüyle el ele gidiyor. Türkiye 2004 yılında 1 üzerinden 0,51 puanla bir seçimli demokrasi olarak sınıflandırılırken, 2023 yılında 0,11 puanla seçimli otokrasiler arasında yer aldı.

Peki bütün bu zapturapt altına alma çalışmalarının sonucu ne oldu? Özetle, var olan çok kaliteli üniversitelerimiz vasata doğru evrildi, diğer yandan hiçbir altyapı sağlanmadan ve yeterli öğretim üyesi yetiştirilmeden her ilde bir üniversite açılması politikası sonucu kurulan üniversitelerin büyük çoğunluğu da vasatlık düzeyinden hiç çıkamadı. Verilerle sizi biraz zorluyorum, ama bağlamın önemli olduğunu düşünüyorum: 1923-2006 döneminde (yani 83 yılda) Türkiye'de açılan üniversite sayısı 75 iken (52 devlet üniversitesi ve 23 vakıf üniversitesi), 2006-2008 yılları arasında, yani sadece üç yıl içinde 41 ilde 41 devlet üniversitesi kuruldu. Bugün ulaştığımız sayı 208. Sonuç: Her ne kadar Bilim Akademisi olarak endekslerin dikkatli okunması gerektiğini savunsak da 2023 yılı itibarıyla dünyanın en iyi 500 üniversitesi arasında sadece üç Türk üniversitesi, ilk 1000 üniversite arasında ise sadece sekiz üniversite yer almaktadır; yağmacı dergilerdeki yayın sayısı önemli ölçüde artmıştır; işsiz üniversite mezunu sayısı AB'dekinin 2,5 katıdır; AB içinde üniversite mezunu işsizlerin oranının ilköğretim mezunlarından yüksek olduğu tek ülke Türkiye'dir (2023 için TÜİK tarafından açıklanan verilere göre üniversite mezunlarında işsizlik oranı %9,8 buna karşılık lise altı eğitimlilerde %8,1'dir); deneyimli akademisyenler ve başarılı yeni üniversite mezunları düzeyinde beyin göçü çok yaygındır. – Kısacası, Türkiye'nin dünya bilimine katkısı eriyip gitmektedir.

772

Özerklik meselesini biraz daha açarsak, üniversitelerin idari ve mali özerkliği, kamu kaynakları kullanımını konusunda şeffaflık ve hesap verebilirlik ülkedeki yükseköğretim kurumlarının yerinden yönetimine ve bilimsel gelişimine katkısı nasıl olur? Yerinden yönetim ve kurumların kendi ihtiyaçlarına uygun hareket etmesi bu anlamda neden önemli?

Diğer sorular bağlamında da üzerinde durduk aslında. Şöyle söyleyeyim: Devlet yönetimini nasıl organize edersiniz onu düşünün. “Her şeyi en iyi merkezdekiler bilir” dersiniz bütün kararları onlar verir, mali kaynakları onlar dağıtır, yöneticileri de onlar atar. Ama biliyoruz ki belediye diye bir idari birim var. Hatta seçimle belirliyoruz bunları yönetecek kişileri. Neden? Merkezin her şeyi en iyi yapamayacağına inandığımız için. Özerk kurumlar sorunlara ve çözümlere daha yakın, hatta merkezî yönetime nazaran ilgili konularda çok daha bilgili olduğu için özerklik tanınmıyor: Bu kurumların kendi kendilerini yönetmeleri, kendi yönetim usullerini belirlemeleri, yeri geldiğinde gerekli değişiklikleri yapabilmeleri merkezden yönetilmelerine nazaran her zaman daha iyi sonuç veriyor. Bu açıdan kendileri halk tarafından seçim yoluyla belirlenen milletvekillerinden oluşan TBMM'de 2016 yılında yapılan görüşmelerde rektör se-

çimlerinin üniversitede “haksız uygulamalar, kırgınlıklar ve kişisel çekişmelere yol açmakta” olduğu, o açıdan Cumhurbaşkanı tarafından tek başına atanmasının bu kurumlar için daha iyi sonuçlar doğuracağı şeklinde beyanlarda bulunmuş olması gerçekten akıllara durgunluk veriyor. Bu mantıkla “milletvekillerini de Cumhurbaşkanı atasın” diyebiliriz aslında...

Kamu kaynaklarının kullanılması konusuna değindiniz. Müsaade ederseniz bu konuyu da biraz açmak isterim. Zira gerek devlet üniversiteleri gerekse vakıf üniversiteleri devletin tahsis edeceği kamu kaynakları için ciddi bir rekabet içindeler. Devlet üniversitelerine nasıl ve hangi ölçütlere göre kaynak aktarıldığı hususu bugün Türkiye’de açıklanmış belirli bir kriterle bağlı değil. Kaynak tahsisinde hâlâ baskın olarak kullanılan geleneksel yöntemlerden ilki, ödeneklerin önceki yıla göre belirlenmesi. En son, örneğin Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından açıklanan Orta Vadeli Program (2022-2024) uyarınca tahsis edilen kaynaklar personel giderleri ile mal ve hizmet alım giderlerine göre saptanmakta. Diğer geleneksel bir yöntem, öğrenci başına, metrekaşe başına gibi bir formüle göre kaynak aktarılması. Ancak bu iki yöntem de akademik süreçleri ve bilimsel çıktıyı, yani liyakatı hiç dikkate almamakta. Bu açıdan kaynak tahsisinin temel ilkelerinin ne olacağı konusunda bir mutabakat oluşması ve bunun ortaya konması gerek. Devlet üniversitelerine tahsis edilen arazi ve taşınmazların gerekçesi şeffaflıkla açıklanmalı. Sorunlu diğer bir konu, vakıf üniversitelerine devletten kaynak tahsisidir. Kural olarak devlet kaynakları kullanılmaksızın topluma kazandırılacak üniversiteler olarak tasarlanmalarına rağmen vakıf üniversitelerine, hepimizin bildiği gibi, ciddi arazi ve bina tahsisleri yine herhangi bir ölçüt açıklanmadan, neden biri değil de diğerinin tercih edildiği konusunda kamu aydınlatılmadan gerçekleştirilmekte. Aynı derecede vahim olan daha sonra bu kaynakların bir anda geri alınması, ilgili vakıf üniversitesinin mesela şehir dışına taşınması ve bunun bir tür cezalandırma aracı olarak kullanılmasıdır.

Mali özerklik dediğimizde öğrenci kontenjanları da ciddi bir sorun oluşturmaktadır. Bir yandan devlet üniversitelerine aktarılan kaynağın öğrenci sayılarına bağlanması bu noktayı önemli kılarken, diğer yandan vakıf üniversitelerinin gelir kaynağının kısmen öğrencilerden alınan eğitim bedelleri olması nedeniyle de konu önem kazanmaktadır. Üniversitelerin akademik özerklikleri kapsamında öğrenci sayılarını belirlemeleri hiç kuskusuz esas olmalı. Ancak yükseköğretim yasasının bu konuda kamu yararını gözetemeyen düzenlemeler getirmesi mümkün. Örneğin öğrenci başına düşecek asgari öğretim elemanı sayılarının belirlenmesi gibi objektif ölçütler düşünülebilir.

YÖK’ün kaldırılmasının tek başına bir anlam ifade etmeyeceğini, çünkü yerine benzer ya da yakın işlevleri olabilecek başka yapıların gelebileceğini söylüyorsunuz. Bu durumda aslında dünyadaki başka örneklerle de bakarak üst politika yapıcılarının doğal olacağını, fakat bunun için de üniversiteler arasında oluşacak akreditasyon kurullarından bahsediyorsunuz. Bu sa-dece üniversite özerkliği değil, aynı zamanda merkezî siyasetin getirdiği hantallıkları da

ortadan kaldırabilecek bir yapıyı da sağlayabilir. Dünyadaki örnekleri ve yeni bir yapının üniversitelere ve bilimsel gelişime nasıl katkılar sağlayabileceğini biraz daha açabilir misiniz? Bu liyakat sorunu ve etik ihlaller gibi bugün tartışılan sorunları ortadan kaldırılabir mi?

Bir önceki soruda konuştuğumuz gibi, özerk bir kurum olmak hesap vermeyeceğiniz anlamına gelmez tabii ki. Sonuçta üniversiteler kamusal bir görev ifa ediyor, devlet üniversiteleri ve kısmen vakıf üniversiteleri kamunun kaynaklarını kullanıyor. Ancak bu “denetimin” nasıl yapılacağı belirlenmesi hayli zor bir husus, zira çok hassas bir denge söz konusu. Bir yandan özerkliği zedelemeyeceksiniz, diğer yandan da bilimin düzeyinin gelişmesi için gerekli her türlü önlemin alındığını, öğrencilere gereği gibi eğitim verildiği ve kamu kaynaklarının boşa harcanmadığını saptayacaksınız. Ülkelerin bu alanda uyguladığı yöntemler çok farklılaşabiliyor. Ancak özerkliğe ve akademik özgürlüklere saygılı ülkelerin çoğunluğu bu denetimi yapacak kurumların da özerk olmasına büyük özen gösteriyor. Yani YÖK veya Yüksek Öğretim Kalite Kurulu gibi merkezî yönetimden bağımsız olmayan kurumların bu denetimi yapması sorunlu bir durum. Tabii YÖK’ü bu siyasi kimliğinden arındırır, özerk bir yapıya kavuşturabilirsiniz bir yükseköğretim üst kuruluşu olarak görev yapabilir. Ancak önemli olan denetim kriterlerinin neler olacağı konusunda önce bir mutabakata varılmasıdır. Yani hangi çıktıları denetleyeceksiniz, denetim çitanız/ölçütünüz ne olacak, alanlara göre bunları nasıl farklılaştıracaksınız – bunların hepsinin paydaşlarla birlikte saptanması gerekir. Bu tür bir konu mesela Bilim Akademisi’nin katkı sağlayabileceği alanlardan biri olurdu.

774

Türkiye’de bu çıktı denetiminin gereği gibi yapılamadığı açık. Raporlarımızda da yazmıştık, onlarca üniversitemizin rektörünün bir tek yabancı dilde yayını bile yoktur. Yine daha önce vurguladığım, kontrolsüz üniversite kurma politikası düşünüldüğünde buna şaşmamak lazım. Hiçbir ülke bu seri şekilde kurulan onlarca üniversiteye akademisyen yetiştirecek potansiyele sahip olamaz. Yani aslında biz tavşana kaç taziye tut der durumdayız. Hem hiçbir kriteri tutturamayacağını bildiğimiz üniversiteler kuruyoruz hem de bunları daha sonra denetliyoruz. Bu ortamda yağmacı dergilerdeki yayınların patlama yaşaması şaşırtıcı değil tabii.

Dolayısıyla ileride bir reform düşünülecekse, benim şahsi kanaatim, öncelikle üniversitelerin çeşitli gruplar altında toplanması düşünülmelidir. Örneğin, araştırma üniversitesi/ eğitim üniversitesi, gelişmiş üniversite/gelişmekte olan üniversite, üniversite/yüksekokul gibi. Türkiye’de bugün 208 üniversite var. Bunların birbirinden ciddi şekilde ayrıştığı açık. Örneğin YÖK’ün hazırladığı 2021 Vakıf Üniversiteleri Raporuna göre İç Kaynaklı Araştırma Proje Harcamalarına 32 milyon TL bütçe ayıran bir kurum olduğu gibi 250.000 TL ayıran bir kurum da var. Bunları aynı kefeye koymanın ne kadar doğru olduğu tartışılmalı. Aynı şekilde 4-5 sene önce kurulmuş bir üniversite ile 100 yıllık geçmişli olan bir kurumu aynı kefeye koymak da doğru olmayacaktır. Ama gerçek şu ki adı üniversite olan nice kurum aslında bunu hak etmiyor. Dolayısıyla ciddi bilimsel kriterlere göre bir üniversite sıralamasının yapılması elzem. Zira ancak bu şekilde öğrencilerin bilinçli tercihlerde bulunması, devletin de kaynaklarını doğru şekilde paylaşması mümkün olacaktır.

“Kampüste Nasılsınız?” sorusuna geri dönecek olursak, akademik özgürlüklere dair kısıtlamalar sizce öğrencilerden akademisyenlere üniversite mensuplarının bu soruya verdikleri yanıtları nasıl etkilemekte?

Doğrusu bütün bu olumsuzluklar karşısında öğrencilerimizin –aynı akademisyenler gibi– kampüs hayatlarından çok memnun olduklarını ifade etmelerini beklemek hayalperestlik olacaktır. Hocalarının, kurumlarının yaşadığı baskı doğrudan onlara da yansımakta: Oto-sansürün arttığı, verimliliğin düştüğü, memnuniyetsizliklerin yoğun olduğu ortamlar öğrencileri de üniversiteden soğutmakta. Kaldı ki devlet üniversitelerinde öğrenciler de sık sık bu baskının doğrudan muhatabı olmakta.

Raporlarımızdan birinde akademik özgürlüklerin öğrenciler açısından önemi üzerinde durmuştuk. Oradan bir alıntı yaparak bitirelim isterseniz: “Üniversite ortamları öğrencilerin her türlü fikri, ne kadar incitici, acıtıcı, elim, kabul edilemez olursa olsun duydukları, bunlara karşı makul ve mantıklı argümanlar geliştirerek bu fikirleri eleştirme, mümkünse çürütme yeteneği ve becerisi kazanmalarını sağladıkları eğitim kurumlarıdır. University of California’nın rektörü Clark Kerr’in ifade ettiği gibi ‘üniversite fikirleri öğrenciler için zararsız (*safe*) kılmakla uğraşmaz. Öğrencileri fikirlere zarar vermeyecek hale getirmekle uğraşır. Onun için üniversiteler öğrencilerin hazır bulunduğu ortamlarda görüşlerin en özgür şekilde ifade edilebilmesine izin verir ve onların bu fikirler konusunda akliselimle yargı yürütebilecek bireyler olduğuna inanarak hareket eder.’¹ Doğal olarak üniversiteler öğrencilerine mantıklı düşünme, farklı düşüncelerin felsefi kökenlerini öğrenme, dünya hakkında görgül (ampirik) bilgi edinme vb. olanakları sunar. Böylece onların her türlü fikri usa vurmak, mantık çerçevesinde incelemek, dünyadan gözlemlerle elde ettikleri kanıtlarla karşılaştırarak sınamalarını sağlayacak bilgi, beceri, yetenek ve donanım geliştirmelerini de sağlar. Bazı fikirleri bilmeden yetişen insanlar bu fikirlerle ilk karşılaştıklarında ne yapacaklarını tam bilemezler. Oysa onlarla üniversitede karşılaşan ve bu fikirlerin doğru ve yanlış, eksik ve hatalı yanlarını arayıp bulmayı öğrenen insanlar hayatta da bu fikirlerle karşılaştıklarında onlar karşısında nasıl davranacaklarını bilecekler ve fikir tartışmasında sıkılmadan, çekinmeden yer alabileceklerdir. Üniversitelerin çok geniş bir fikir ve görüş özgürlüğü ortamı sağlamak istemeleri bir ayrıcalık, fildişi kulelerinde yaşamak, toplumdan veya halktan farklı olmak için değildir; bu özgürlük ortamı öğrencilere demokrasinin iyi birer vatandaşı olarak yaşamayı öğretmek için zorunludur. Öğrenciler her türlü bilgi ve enformasyonu kullanarak, onların içinden sapla samanı ayıklayarak düzgün karar alabileceklerini öğrenerek yetiştiklerinde, demokrasi ve piyasa içinde de aynı yöntem ve yaklaşımları kullanarak, fikir yürütebilecek, doğru dürüst karar alabileceklerdir. Üniversitelerde özgürlük ortamını kısıtlamak akademik eğitim verememek ve fikir yürütebilecek, soyut düşünebilme yeteneği olan demokrasinin iyi vatandaşlarını yetiştirememekle eşdeğerdir.”

¹ https://en.wikipedia.org/wiki/Clark_Kerr. Alıntının İngilizcesi şöyledir: “The university is not engaged in making ideas safe for students. It is engaged in making students safe for ideas. Thus it permits the freest expression of views before students, trusting to their good sense in passing judgment on these views.”